

УДК 94(477)/Абрамович/

Катерина Романчук
(м. Житомир)**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕТРА АБРАМОВИЧА**

У статті проаналізовано життя та діяльність відомого дослідника Волинського краю Петра Никандровича Абрамовича, досліджено участь П.Н. Абрамовича в освітньому, науковому та громадському житті Волині та України.

Ключові слова: П.Н. Абрамович, Волинська духовна семінарія, "Просвіта", Товариство дослідників Волині, Волинський науково-дослідний музей.

Одним із важливих завдань сучасних досліджень в Україні є повернення із забуття імен видатних осіб, які впливали на становлення й розвиток української науки, освіти та культури, вивчення їхньої громадської діяльності. До таких постатей належить Петро Никандрович Абрамович – відомий краєзнавець, педагог та бібліограф. Його ім'я нерозривно пов'язане з історією Волині 10 – 20-х років ХХ ст. Вивчення життя та діяльності П.Н. Абрамовича дає змогу відтворити невідомі сторінки історії Волині, а особливо української освіти та культури, діяльності різноманітних наукових та громадських установ.

Метою цієї статті є комплексне дослідження та аналіз життєвого шляху П.Н. Абрамовича та визначення ролі краєзнавця в історії Волині 10-20 рр. ХХ ст.

Постать П.Н. Абрамовича стала об'єктом дослідження лише з кінця ХХ ст., у радянський період його діяльність замовчувалася. Особистість краєзнавця досліджує М.Ю. Костриця, який показує П.Н. Абрамовича як дослідника історії рідного краю та члена Товариства дослідників Волині [7], І.І. Ярмошик розглядає історіографічні особливості його наукової діяльності [15], О.М. Швидак, С.М. Міщук, А.В. Шевчук вивчають історію створення Житомирського державного університету імені Івана Франка й роль П.Н. Абрамовича в цьому процесі [14, с. 9], С.М. Міщук розглядає його археографічну та бібліографічну діяльність [10]. У сучасних умовах життєвий шлях краєзнавця потребує глибокого дослідження та аналізу.

Петро Никандрович Абрамович народився 16 січня 1881 р. у с. Мизове Ковельського повіту Волинської губернії в багатодітній сім'ї. Батько був місцевим дяком – учителем, сім'я якого належала до духовного стану, але він не став священником, тому що одружився з удовою [11, с. 79].

Спочатку Петро Никандрович отримав домашню освіту, а потім у сільській школі, де вчителював його батько [16, арк. 80]. І хоча родина не належала до заможних селян, згодом сина віддали до Мелецького духовного училища (Ковельського повіту), де він навчався впродовж 1888 – 1893 рр. [15, с.145]. Умови навчання не були одними з найкращих: будинок училища був у напівзруйнованому стані й знаходився далеко від міста, тут були відсутні лікар та аптека. Це в майбутньому й стало причиною переведення його до м. Маціова 1894 року, де пізніше навчався молодший брат Петра Никанор Абрамович [12, с. 176-178].

Після закінчення училища П.Н. Абрамович вступив до Волинської духовної семінарії в Кременці, де на той час ректором стає архимандрит Михаїл. Саме за часів його керівництва семінарією були покращені умови навчання й реконструйовані частини її споруд. На період навчання Петра Никандровича припадає і грандіозне святкування сторіччя духовної семінарії [12, с. 840]. У 1900 р. П.Н. Абрамович закінчив навчальний заклад із відзнакою, за що був направлений на навчання до Санкт-Петербурзької духовної академії за державний кошт [12, с. 962].

© Катерина Романчук

В академії майбутній дослідник навчався на словесному відділі, де російське письменство та історію російської мови слухав у професора Д.І. Абрамовича, всесвітнє письменство в професора О.І. Пономарьова, порівняльне мовознавство та санскрит – у професора М.І. Орлова [16, арк. 80]. Водночас він відвідував лекції в Санкт-Петербурзькому археологічному інституті. Кандидатську дисертацію писав у професора Н.Н. Глубоковського, який поставив перед ним завдання проаналізувати мову рукописів богословських праць Л.М. Толстого, за що молодий науковець отримав грошову винагороду. Згодом навик аналізу рукописних текстів будуть використані бібліографом під час роботи у Волинському музеї в Житомирі. 1904 р. закінчив Духовну академію в статусі магістра [15, с. 145].

Цього ж 1904 року П.Н. Абрамович розпочав свою педагогічну діяльність учителем російської мови в Тивровській духовній школі на Поділлі. Проте вже 1906 р. його перевели до Волинської духовної семінарії, де Петро Абрамович викладав російське письменство [16, арк. 80]. На той час семінарія була переміщена з Кременця (де існувала протягом 1836-1897 рр.) до м. Житомира як губернського центру під пряме керівництво Єпархіального Архієпископа [12, с. 44]. Петро Никандрович переїздить до Житомира, де вже 1908 р. займає посаду викладача словесності. “Многообещающий молодой преподаватель, живой, с свободной речью, преподает очень удовлетворительно”, – так викладацьку роботу П.Н. Абрамович було охарактеризовано в ревізійному звіті 1908 року [17, арк. 3 зв.]. Водночас він розпочав викладати історію педагогіки, російське та всесвітнє письменство, російську мову в гімназіях Н.В. Овсянникової, Н.В. Покрамовича та Волинському жіночому училищі духовного відомства. Згодом у різний період викладає в Житомирській землемірній школі та жіночій гімназії св. Анастасії [16, арк. 80]. Коли виникла можливість, він розпочав викладати українською мовою, оскільки захоплювався українською літературою та вважав себе справжнім українцем.

Інтерес П.Н. Абрамович до історії рідного краю привів молодого дослідника в 1909 році до лав Товариства дослідників Волині, яке діяло ще з 1900 року. Воно відіграло важливу роль у розвитку краєзнавчого руху на Волині, навколо товариства згуртувалися найкращі наукові сили Волині. Серед них Я.В. Яворський, М.М. Белонін, В.Г. Кравченко, Р.І. Собкевич, О.А. Фотинський, майбутні акадаміки П.А. Тутковський та О.П. Карпінський. Головною метою діяльності Товариства, як зазначено в статуті, було всебічне вивчення Волині та питань, що її стосуються, а також ознайомлення з краєм, умовами життя, його минулим і сучасним, потребами та проблемами [7, с. 61]. Пізніше Петро Никандрович напише: “Перебуваючи на Волині під впливом оточення, яке давило мене в безпосередні зв'язки з науковими установами Житомира й за порадами деяких співробітників ВУАН, я почав велику роботу над історичним минулим Житомира” [18, арк. 5]. Згодом ця робота виллється в працю з історії міста Житомира, яка сьогодні зберігається у фондах Державного архіву Житомирської області.

П.Н. Абрамович входив до складу етнографічного відділу Товариства дослідників Волині, які під час досліджень використовували методи збирання матеріалів шляхом особистих спостережень та розроблених етнографічних програм. За таким принципом у 1912-1913 рр. Петро Никандрович провів етнографічне дослідження свого рідного села Мизів та сусідніх сіл Облапи й Буцин (ця праця в 20-х ХХ ст. роках була надрукована в Записках Волинського інституту народної освіти) [3, с. 145]. 1913 року він пожертвував для Волинського центрального музею дві колекції писанок до етнографічного відділу та декілька валунів і кременів до природничо-історичного відділу. До наших днів із цього пожертвування збереглося п'ять писанок із села Усолуси Житомирського повіту та писанка, розписана Тетяною Річицькою, з містечка П'ятка [2, с. 220]. Отже,

переїхавши на Волинь, Петро Никандрович був захоплений науково-дослідною роботою, почав активну співпрацю не лише у сфері освіти, але й на науковому ґрунті.

У період Першої світової війни, розпочинаючи з 1915 року, учений організує евакуацію біженців північних повітів (Луцького та Ковельського), а потім і всієї північної Волині. Серед таких біженців був і його рідний брат, на той час уже отець Никанор. П.Н. Абрамович допомагає йому влаштуватися в Житомирі, рекомендує до Товариства дослідників Волині. А згодом Никанор стає членом комітету опікування над біженцями. У цей нелегкий час брати разом допомагають землякам пережити тяжкі часи воєнного лихоліття та евакуації [11, с.79-81].

Період національної революції вплинув на долі всіх жителів України, а особливо наукової інтелігенції. У цей же час П.Н. Абрамовичу, як досвідченому працівнику освіти, доручають організувати позашкільний і дошкільний відділи при Волинському губернському земстві, якими він завідував до скасування земства в травні 1919 року [15, с. 145]. Одночасно йому вдається працювати й в інших сферах.

У 1917 р. П.Н. Абрамович проводить велику роботу з організації Волинського народного університету. У ході української національно-визвольної революції 1917 року було відновлено діяльність "Просвіти". До цього процесу активно долучився й Петро Никандрович. Перше засідання товариства відбулося вже 7 березня 1917 р., а 14 березня організацію зареєстровано в міській думі. Товариство зосередило у своїх лавах значний інтелектуальний потенціал. У житомирській "Просвіті" активно працювали Євген Ненадкевич (голова), Никанор Абрамович (секретар), Петро Абрамович, Микола Хомичевський, Самійло Підгірський, Степан Кушко та ін. Це була чи не єдина громадська організація, яка підтримувала діяльність Української Центральної Ради та її І Універсал. Улітку 1917 р. "Просвіта" нараховувала 450 членів, мала шість філій на території губернії, бібліотеку. Товариство складалось з чотирьох секцій: книжкової, лекційної, артистичної, господарської. Проте на початку 20-х років у зв'язку з наступом тоталітарного режиму "Просвіта" була ліквідована [5, с. 22].

П.Н. Абрамович був одним з організаторів Братства св. Спаса, заснованого 23 січня 1918 року. До складу братства входили відомі релігійні та громадські діячі: голова консисторії Петро Антонович, протоієрей Володимир Вишневський, священник Никанор Абрамович, Євген Ненадкевич, Орест Фотинський, Самійло Підгірський. Основними завданнями братства були охорона стародавніх церковних звичаїв, придбання власної братської церкви, заснування шпиталю для старих та немічних, братської школи, друкарні, хору, запровадження відправ українською мовою. Проте в 1920 р. після захоплення міста поляками братство припинило своє існування [7, с. 108].

З 9 квітня 1918 р. Волинський губернський комітет української партії соціалістів-революціонерів видавав газету "Молот". Оскільки перші випуски здійснювалися нашвидкуруч і не на досить високому рівні, на засіданні партії 14 квітня було вирішено обрати нового відповідального редактора. Ним став П.Н. Абрамович [4, с. 2]. Це видання являло собою щоденну літературно-політичну газету, але, на відміну від інших видань, вона не була глибоко заідеологізованою. Тут досить часто друкувалися й протилежні думки, з якими не погоджувався й сам редактор. Серед таких - стаття т. Спільника "Налоги", що вийшла 21 квітня 1918 року, до якої Петро Никандрович додає, що редакція не підтримує основну думку статті. Головну роль у газеті, за словами П.Н. Абрамовича відігравав "т. Шумський", [19, арк. 112]. Основними рубриками були "Війна з Московщиною", різноманітні постанови органів влади (серед них Житомирської Повітової Земельної управи) та оголошення громадських організацій Житомира: "Просвіти", "Спілки учнів-українців у м. Житомирі",

Відділу позашкільної освіти при губернській шкільній Раді (очолюваного на той час П.Н. Абрамовичем) та ін.

Друкувався "Молот" у губерніяльній земській друкарні. Редакція газети була за адресою: вулиця Мовчанівська, 7 (нині Новий Бульвар, 9). Останній випуск газети датований 1 травня 1918 року.

Видавництво припинилося за заклик до повалення гетьманату. П.Н. Абрамович, як головний редактор газети, потрапив під суд і відсидів у в'язниці кілька місяців [19, арк. 112].

Протягом 1919 - 1920-х рр. П.Н. Абрамовичу було доручено організувати Педагогічну Раду Вчительського Інституту та створити умови для його повноцінного функціонування. Під час підбору членів Педагогічної Ради, зважаючи на політичні обставини, Петро Никандрович зазначає: "Мотивами, які керували мною при організації особового складу Педагогічної Ради учительського Інституту, були педагогічні здібності взагалі й національно-політичне виховання зокрема" [20, арк.1]. Одними з основних вимог, які описує педагог далі, були володіння українською мовою та можливість викладання профільних предметів українською. Ще до початку політики українізації П.Н. Абрамович усвідомлював потребу в цьому для студентів, які походили з українських містечок та сіл і досить часто не розуміли російської.

У ті буремні роки, коли розлючені народні маси грабували, руйнували та спалювали поміщицькі маєтки та приватні бібліотеки, П.Н. Абрамович, уже на той час ректор Волинського інституту народної освіти, разом із В.Г. Кравченком, який працював за сумісництвом завідувачем читального залу бібліотеки інституту, рятували книги, переносючи їх на власних спинах, за що згодом В.Г. Кравченко, відомий краєзнавець і вчений, отримає у винагороду дві пахові кири. Недовго був П.Н. Абрамович ректором Інституту, і в 1920 році він за власним бажанням відмовився від посади, але продовжив викладати в ньому українську мову та літературу [21, арк. 5].

Любов до українського слова та бажання залучити до його вивчення якомога більше людей проявилася в активній участі П.Н. Абрамовича в процесі українізації. Розпочинаючи з 1923 р., він викладав на курсах із вивчення української мови при Інституті, які прямо підпорядковувалися Волинській окружній комісії у справах українізації. Кожні три місяці проводилися атестації, за якими визначався рівень знання української мови та у зв'язку з цим можливість перебування на певних посадах [6, с. 5]. Найбільш активно тривав процес українізації у вищих навчальних закладах та профспілках. Деякі навчальні заклади, як Інститут Народної Освіти, були українізовані на 75 % [13, с. 4]. Це можна пояснити й прагненням керівництва українізувати процес навчання, ще починаючи зі створення Інституту в 1919 році.

На початку 20-х років краєзнавчий рух в Україні, зокрема й на Волині, отримав новий поштовх для розвитку у зв'язку з процесами українського відродження. З ліквідацією Товариства дослідників Волині головною науковою інституцією краю стає Волинський центральний музей, під керівництвом якого зосередилися основні краєзнавчі сили регіону. У період становлення радянської влади в 1919 р. Волинський центральний музей було націоналізовано й передано в підпорядкування Волинському губернському комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини. А вже 1925 р. він отримує статус Волинського науково-дослідного музею [8, с. 353].

П.Н. Абрамович, як людина високоосвічена, активно долучився до процесу наукового дослідження рідного краю поряд зі своїм давнім товаришем В.Г. Кравченком. З метою активізації досліджень і залучення громадськості при етнографічному відділі музею 1923 р. було організовано етнографічну секцію, до складу президії якої увійшов П.Н. Абрамович як голова, В.Г. Кравченко - заступник та Є.М. Кудрицький - секретар [7, с. 116].

Секція вивчала різні напрями мистецтва Волинського краю. Питаннями фольклору та діалектології займався П. Абрамович, фольклору та матеріальної культури – В. Кравченко, народного мистецтва – М. Белонін, народної музики – М. Гайдай та В. Вікторовський, звичаєвого права – І. Обаріус [7, с. 117]. В.Г. Кравченко, як керівник етнографічного відділу, узяв курс на залучення до дослідницької роботи місцевої інтелігенції, закликав “свідомі сили суспільства” брати участь у дослідницькій роботі, бо “якщо тільки ми, згаявши ще якийсь час, не зберемо ось зараз же етнографічних матеріальних речей, не занотуємо народних пісень, звичаїв, то все те мусить хутко зникнути і то навіть ще за життя багатьох із нас” [3, с. 145]. Отже, діяльність відділу та секції була спрямована насамперед на швидкий збір етнографічних матеріалів шляхом етнографічних розвідок та активне залучення громадськості до наукової роботи в ході читання лекцій, проведення лабораторних і практичних робіт зі студентами Волинського інституту народної освіти.

Наукові кола Волині не стояли осторонь наукового життя в столиці, особливо тісно співпрацювали із Всеукраїнською академією наук. Ще з 1922 р. В.Г. Кравченко та П.Н. Абрамович прагнули взяти участь у складанні бібліографічного словника діячів України. Прагнення науковців було підтримано, і за пропозицією М.М. Могильницького в 1923 – 1924 рр. планувалося створити в Житомирі осередок Біографічної комісії, у складі ініціативної групи – П.Н. Абрамович, П.І. Касьяненко, В.Г. Кравченко, М.П. Кудрицький, Є.О. Ненадкевич, М.В. Хомичевський, О.А. Фотинський. Уже 1928 р. у листі до М.М. Могильницького В.Г. Кравченко подає чітко три прізвища, тих, хто погодився долучитися до цього процесу. Це В. Гнатюк, П. Абрамович та М. Кудрицький. Проте як надалі склалася співпраця Комісії та житомирського біографічного гуртка, невідомо, але до списків Біографічного словника увійшло багато діячів із Волині [8, с. 353-354].

Будучи людиною відповідальною, П.Н. Абрамович активно допомагав В.Г. Кравченкові з організацією аспірантури при етнографічному відділі, яку затвердила Всеукраїнська академія наук на початку 1928 р. Термін навчання в аспірантурі визначався трьома роками, аспіранти отримували стипендію. Саме тут наші науковці підготували багато учнів, які згодом продовжили дослідження Волинського краю. Аспірантура при музеї проіснувала до жовтня 1931 р. [1, с. 38].

Результатом кропіткої роботи вченого над дослідженням краю стала багата наукова спадщина Петра Никандровича. Сам автор пише: “Моя наукова продукція дуже скромна... Це переважно побічні статті на різні чергові теми” [22, арк. 4]. Але, окрім численних статей, таких, як “Тарас Григорович Шевченко”, “Ще про Гейнича”, “М. Коцюбинський у Житомирі” та ін. [24, арк. 4 зв.], у Житомирському архіві містяться неопубліковані роботи вченого. Серед них історія та бібліографія міста Житомира, Київські воєводи та інше [22]. Ці роботи потребують глибокого аналізу та публікації. З архівних матеріалів стає відомо, що П.Н. Абрамович активно працював у мовознавчій сфері. Він розпочав роботу над книгою в межах загального курсу граматики, яка могла б, на думку автора, стати довідковим матеріалом для викладачів та вчителів. Чітко відома назва першого розділу цієї праці: “Перші кроки європейської граматики” та наявність ще двох, але сам текст праці в архіві відсутній [18, арк. 5].

Подальша доля дослідника невідома й потребує комплексного дослідження. За одними даними, у період 30-х років ХХ ст. прізвище П.Н. Абрамовича фігурувало у сфабрикованих кримінальних справах ДПУ Житомира [7, с. 39; 15, с. 105], за іншими – кримінальна справа щодо П.Н. Абрамовича на території Житомирської області була відсутня [2, с. 223]. Незаперечним лишається лише той факт, що внаслідок систематичних утисків тоталітарної системи П.Н. Абрамовичу з метою збереження власного життя доводиться виїхати до Східної України. Проте й тут немає єдиної думки щодо того, куди переїхав

дослідник: до Харкова [11, с. 82], Луганська [15, с. 145] чи Сум [2, с. 223]. Саме ці невідомі сторінки життя краєзнавця нам доведеться дослідити в майбутньому та проаналізувати долю цієї особистості.

Доля Петра Никандровича складна й багатогранна. Йому довелося працювати в час кардинальних змін, і ці зміни вимагали перебудови світогляду. Розпочавши як педагог, учитель російської мови та літератури, він завжди відчував зв'язок з українським корінням, і тому під час національної революції активно долучився до українського національного руху, брав активну участь у створенні одного з перших вищих педагогічних закладів Волині та займався науковою роботою.

Проте життя та діяльність Петра Абрамовича досліджені дуже мало. Практично нічого не відомо про його долю в 30-ті роки ХХ ст. Та й попередній період життя Петра Никандровича досліджений далеко не повною мірою. Мало відомо про його сімейне життя, зокрема про дружину та дітей. Не дослідженою залишається й наукова спадщина вченого, що зберігається в архівних установах Житомира. Тому одним із нагальних завдань сучасної історичної науки є введення до наукового обігу творчого доробку Петра Никандровича Абрамовича – визначного краєзнавця, педагога та бібліографа Волині.

Список використаних джерел та літератури

1. Гарбузова Л.Г. Етнографічний відділ Житомирського краєзнавчого музею як центр вивчення народної матеріальної та духовної культури краю [Текст] / Л. Г. Гарбузова // Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею / Відп. редактор Кругляк Б. А. – Житомир, 1995. – С. 37-39.
2. Гарбузова Л.Г. Петро Никандрович Абрамович – дослідник народної культури краю, історіограф міста Житомира [Текст] / Л. Г. Гарбузова // Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє: Науковий збірник / За заг. ред. П. Ю. Саух, О. М. Швидак, І. І. Ярмошик та ін. – Т.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 218-224.
3. Дмитренко А.А. Формування наукової методики етнографічних досліджень на Волині / А.А. Дмитренко // Житомиру – 1120 (884 – 2004): Науковий збірник "Велика Волинь": Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 31 / Голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир: Косенко, 2004. – С. 142-147.
4. Загальні збори Житомирської групи "Українських Соціалістів-Революціонерів" 14 квітня б.р. // Молот. – 17 квітня 1918 р. – С. 2.
5. Костриця М. Ю., Кондратюк Р. Ю. "Просвіта" в Житомирі: сторінки історії / М. Ю. Костриця, Р. Ю. Кондратюк // Українська національна ідея: історія і сучасність: Науковий збірник / Відп. редактор М. Ю. Костриця. – Житомир: Жур фонд, 1997. – С. 21-23
6. Костриця М. Ю., Мокрицький Г. П. Волинська окружна комісія у справах українізації / М. Ю. Костриця, Г. П. Мокрицький // Житомирський вісник. – 1991. – 17 травня. – С. 5.
7. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М. Ю. Костриця. – Житомир: М.А.К., 2001. – 360 с.; іл.
8. Ляшко С. М. Участь краєзнавців Житомира у роботі постійної комісії УАН-ВУАН для складання біографічного словника діячів України [Текст] / С. М. Ляшко // Житомиру – 1120 (884 – 2004): Науковий збірник "Велика Волинь": Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 31 / Голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир: Косенко, 2004. – С. 352-355.
9. Міщук С. Петро Никандрович Абрамович – педагог, учений та громадський діяч [Текст] / С. М. Міщук // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – Т. 2. – С. 224-228.

10. Міщук С. Петро Никандрович Абрамович – дослідник і бібліограф рукописів та стародруків [Текст] / С. М. Міщук // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – К., 2008. – № 2(44). – С. 158-162.
11. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область: У семи книгах. / Голова редколегії (голова П. Т. Тронько, заступник голови О. П. Реєнт, С. А. Копнін та ін.); редколегія тому (голова М. А. Черненко, заступник голови В. М. Врублевський, Л. А. Копійченко та ін., науково-редакційна група при редколегії тому). Кн. 2. – Житомир, 2008 – 768 с.
12. Теодорович Н. И. Вольнская духовная семинария / Н. И. Теодорович. – Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, 1901 – 969 с.
13. Українізація ВУЗів та профспілок // Радянська волинь. – 1924. – 22 жовтня. – С. 4.
14. Швидак О., Міщук С., Шевчук А. Житомирський державний університет Івана Франка: історія заснування [Текст] / О. Швидак, С. Міщук, А. Шевчук // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 226-230.
15. Ярмошик І. І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ – ХХ століть: Монографія / І. І. Ярмошик. – Житомир: Вид-во "Волинь", ПП "Рута", 2006. – 216 с.
16. Державний архів Житомирської області (Далі – Держархів Житомирської обл.), ф-Р. 31, оп. 1, спр. 13, арк. 80-81.
17. Держархів Житомирської обл., ф. 147, оп. 1, спр. 373, арк. 3 зв.
18. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 3409, оп. 1, спр. 4, арк. 5.
19. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 3409, оп. 1, спр. 2, арк. 112.
20. Держархів Житомирської обл., ф. Р-98, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
21. Держархів Житомирської обл., ф. Р-98, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
22. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 3409, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
23. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 3409, оп. 1, спр. 2, спр. 4, спр. 5.
24. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 3409, оп. 1, спр. 4, арк. 4 зв.

SUMMARY

The article analyzes the life and career of a noted researcher of Volyn region Peter Nykandrovycha Abramovich. The participation of the P.N. Abramovich in the educational, scientific and social life of Volhynia and Ukraine.

Key words: P.N. Abramovich, Volyn Theological Seminary, "Education", Society of Volyn Volyn Research Museum.

АННОТАЦІЯ

В статті проаналізовані життя і діяльність известного дослідника Волинського краю Петра Никандровича Абрамовича. Исследовано участие П.Н. Абрамовича в образовательной, научной и общественной жизни Волини и Украины.

Ключевые слова: П.Н. Абрамович, Вольнская духовная семинария, "Просвещение", Общество исследователей Волини, Волинский научно-исследовательский музей.